



Василь Бонтлаб,
доцент Інституту інтелектуальної власності
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 347.91/.95

Наднаціональне правове регулювання цивільного судочинства у держава- членах ЄС: науково-правовий аспект

Розбудова в Україні сучасної моделі цивільного судочинства на основі реформування судової гілки влади, посилення ефективності і дієвості правової охорони і захисту прав та свобод особи, передбачає становлення новітнього цивільного процесуального законодавства, яке б забезпечувало незворотність демократичних традицій і реформ. Насамперед, буде справедливим підкреслити, що становлення в Україні сучасної моделі цивільного судочинства тісно пов'язане і обумовлене правом особи на судовий захист як важливої складової системи конституційних прав людини [1]. Саме норми Конституції і міжнародних договорів України виступають правовим базисом розвитку новітнього цивільного процесуального законодавства України. Однак, як показує національний досвід, цивільне процесуальне законодавство, залишається таким, що унеможливує якісне реформування судочинства. Ухвалений Верховною Радою ще 18 березня 2004 року у розвиток Конституції України Цивільний процесуальний кодекс України [3] (далі – «ЦПК») перебуває у

процесі перманентного вдосконалення. Протягом часу його дії було внесено близько 60 змін та доповнень, які дають підстави констатувати його очевидну недосконалість. Перехідний етап розвитку цивільного процесуального законодавства України унеможливує цілісні та системні реформи цивільного судочинства. Ухвалений Верховною Радою України нещодавно Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» [4] є один із важливих кроків наближення цивільного судочинства до міжнародних і, зокрема, європейських стандартів. Закон містить кілька новел, зокрема: по-перше, певне посилення повноважень Верховного Суду України; по-друге, унормування правового режиму окремих його рішень, які покликані узагальнювати судову практику. Проте концептуальне реформування цивільного судочинства, якісне удосконалення цивільного процесуального законодавства залишається важливою проблемою розвитку науки цивільного процесуального права.

Одним із ключових напрямів удосконалення цивільного процесуа-

льного законодавства є запровадження імплементації міжнародного досвіду правового регулювання цивільного судочинства ЄС, порядок взаємодії державних та міжнародних європейських судових структур. Належне використання досвіду держав-учасниць ЄС спрямоване виключно на удосконалення дії принципів верховенства права та доступності до правосуддя на території України, а також посилення принципів громадянського суспільства в умовах демократичної держави.

Доречно наголосити, що для європейського правового континууму надзвичайно важливими є проблеми гармонізації наднаціонального та національного права. Особливо гостро ця проблема стоїть відносно правового регулювання процесуальних відносин, зокрема цивільних процесуальних відносин. Специфіка гармонізації цивільного судочинства полягає в тому, що в межах ЄС зійшлися правова система загального та континентального права, які мусять так чи інакше узгоджуватися та піддаватися уніфікованому правовому регулюванню на наднаціональному рівні. Оскільки доцентрові процеси у структурі ЄС зміцнюються, то і роль поглиблення гармонізації, в даному випадку цивільно-процесуальних відносин, буде зростати. Такі тенденції посилюються на фоні глобалізації та розширення ЄС. Тому, аналіз положень та процедур цивільного судочинства Європи дуже важливий для подальшого реформування національного законодавства України з метою його узгодження із законодавством ЄС.

Аналіз останніх досліджень в галузі правового регулювання цивільного судочинства Європейського Союзу свідчить про недостатньо активний інтерес наукових кіл до цієї теми. Тим не менше, у юридичній літературі проблематика гармонізації національного цивільного процесуального законодавства України та ЄС посідає важливе місце через призму розвитку новітньої моделі цивільного судочинства. Доречно підкреслити,

що питання, пов'язані із гармонізацією правового регулювання цивільного процесу, так чи інакше висвітлюються фахівцями як вітчизняного, так і зарубіжного цивільного процесуального права. Зокрема, дана тематика розкрита у працях таких вчених, як В. В. Комаров, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, В. І. Тертишніков, С. С. Бичкова, М. Г. Митракова, В. Ф. Усенко, Ю. Д. Притика, та ін. Проблематикою цивільного процесуального права зарубіжних країн займалися такі українські і російські науковці, як А. С. Довгерт, Р. А. Петров, В. В. Комаров, Т. В. Комарова, М. Г. Єлісеєв, А. Г. Давтян, А. Д. Кейлін, Н. М. Юрова, О. В. Кудрявцева, О. А. Папкова та інші вчені. Серед зарубіжних авторів, які у своїх працях висвітлювали проблемні аспекти розвитку цивільного процесу в країнах Європи, варто назвати: М. Каппеллетті (V. Cappelletti), М. Шторм (M. Storme), Г. Вагнер (G. Wagner), К. Крамер (X. E. Kramer), С. Кріфо (C. Crifo), К. ван Рее (C. H. van Rhee), Н. Ендрюс (N. Andrews) та ін.

Підтримуючи суттєвий внесок вітчизняних та зарубіжних вчених-юристів у розвиток доктрини цивільного процесуального права, цивільного судочинства, проблематика щодо гармонізації цивільного процесуального законодавства України та ЄС набуває дедалі більшої актуальності, з огляду на необхідність проведення в Україні системних і демократичних реформ. У цій площині, проблематика щодо реформування цивільного судочинства, розбудова новітнього цивільного процесуального законодавства є ключовим етапом розвитку громадянського суспільства та новітньої моделі держави.

Саме тому метою даного наукової статті є науково-теоретичний аналіз системи правового регулювання цивільного судочинства ЄС в аспекті впровадження кращого досвіду ЄС для реформування цивільно-процесуального законодавства України як найважливішого фактора вдо-

сконалення цивільного судочинства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система цивільного судочинства в Європейському Союзі будується на принципах взаємодії та гармонізації правового регулювання цивільного судочинства. Метою цивільно-процесуальної кооперації в ЄС є забезпечення однієї із засад побудови Європейського Союзу, тобто вільного переміщення осіб. Варто також зазначити, що кооперація у сфері цивільного судочинства розуміється в Європейському Союзі у широкому сенсі, оскільки включає в себе взаємодію національних судових систем як в цивільних, так і в комерційних спорах (зокрема щодо грошових вимог між фізичними особами, між фізичними особами і юридичними особами), спори, що виникають у сфері сімейних відносин (щодо грошових вимог, зокрема при розлученні, щодо зміни правового статусу когось із подружжя). За допомогою співробітництва в ЄС створюється європейський простір правосуддя, що сприяє запобіганню негативного впливу складних національних систем судочинства на процес здійснення своїх прав фізичними і юридичними особами під юрисдикцією ЄС. З цією метою створюється відповідна система правового регулювання цивільного судочинства наднаціонального рівня, що могла б забезпечити фізичним і юридичним особам такий самий доступ до органів влади та суду в будь-якій з країн ЄС, який вони мають у їхніх країнах. У зв'язку з цим, в ЄС розроблено кілька програм по зміцненню єдиного європейського простору судочинства, зокрема: Програма взаємного визнання судових рішень у цивільних і комерційних спорах; Гаазька програма; Стокгольмська програма. Основним принципом побудови єдиного європейського простору судочинства є принцип взаємного визнання судових рішень, що ґрунтується на взаємній довірі між країнами-членами ЄС.

Правове регулювання цивільного судочинства в Європейському Союзі

складається із розгалуженої ієрархічної системи правових актів. Основною наднаціонального законодавства в системі правового регулювання цивільного судочинства в ЄС є установчі договори, зокрема Лісабонський Договір, який був підписаний в Лісабоні 13 грудня 2007 року та набув чинності 1 грудня 2009 року. Зазначений Договір вніс правки до Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. Зокрема в статті 67 Договору про функціонування ЄС зазначено, що ЄС буде сприяти доступу до правосуддя, зокрема через принцип взаємного визнання судових та позасудових рішень з цивільних питань. Варто звернути увагу на те, що «взаємне визнання» це не єдиний інструмент, а один із інструментів полегшення доступу до правосуддя в ЄС. Власне судовій співпраці країн-членів ЄС з цивільних питань присвячено статтю 81 Договору про функціонування ЄС. Зокрема частиною 2 статті 81 Договору визначено, що Європейський парламент та Рада, діючи в межах звичайної законодавчої процедури, вживатиме заходів, спрямованих на: 1) взаємне визнання та забезпечення виконання у державах-членах судових рішень та рішень у позасудових справах; 2) транскордонне вручення судових та позасудових документів; 3) узгодження правил щодо колізії права та юрисдикції; 4) співробітництво у збиранні доказів; 5) ефективний доступ до правосуддя; 6) усунення перешкод щодо належного функціонування цивільного провадження, в разі потреби – через сприяння узгодженості правил цивільного процесу, чинних у державах-членах; 7) розвиток альтернативних методів розв'язання спорів; 8) підтримки навчання суддів та судового персоналу [5].

Чільне місце в системі правового регулювання цивільного судочинства в ЄС займають директиви, зокрема Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради про окремі аспекти медіації у цивільних і ко-

мерційних справах (2008 року), Директива Ради 2004/80/ЄС щодо компенсації постраждалих в кримінальних злочинах (2004 року), Директива Ради 2002/8/ЄС щодо вдосконалення доступу до правосуддя у транскордонних спорах через встановлення мінімальних спільних правил щодо надання правової допомоги в таких спорах (2003 року).

Проблема доступу до правосуддя – один із найважливіших напрямків удосконалення системи цивільного судочинства в ЄС. Для більшої доступності правосуддя, як зазначено у Директивою Ради 2002/8/ЄС, її основною метою є гарантувати адекватний рівень правової допомоги у транскордонних спорах за допомогою встановлення мінімальних загальних стандартів щодо такої допомоги. Таким чином, усі особи, які беруть участь у цивільному чи комерційному спорі, згідно з цілями зазначеної Директиви, повинні бути спроможними захищати свої права в судах, навіть якщо їхнє фінансове становище не дозволяє самостійно покривати витрати на судовий процес. В свою чергу прийнятною вважається така правова допомога, як дозволяє її одержувачу мати ефективний доступ до правосуддя у відповідності з умовами Директиви Ради 2002/8/ЄС [6]. Частина 2 статті 3 зазначеної Директиви передбачає, що належною вважатиметься правова допомога, яка гарантуватиме: досудове врегулювання спору; правову допомогу та представництво в суді, а також витрати на переклад, якщо в ньому є потреба. Як зазначає І. О. Ізарова, важливе значення має те, що в положеннях Директиви втілено основну ідею запровадження механізму надання правової допомоги, який покликаний забезпечити правову допомогу учасникам транскордонного процесу так само, як і звичайного, забезпечуючи рівний доступ до правосуддя як громадянам країн-учасниць ЄС, так і третій країн [7, с. 57].

Крім договорів та директив, правове регулювання цивільного судочинства в ЄС включає в себе низку регламентів, наприклад, Регламент Європейського Парламенту та Ради № 1215/2012 від 12 грудня 2012 року щодо юрисдикції та визнання і виконання судових рішень з цивільних та комерційних питань; Регламент Ради № 4/2009 про юрисдикцію, застосуване право, визнання та виконання рішень та співпрацю з питань, пов'язаних з виконанням зобов'язань (2008 року); Регламент Європейського Парламенту та Ради № 861/2007, яким встановлюється Європейська процедура розгляду невеликих (до 2000 євро) позовних вимог (European Small Claims Procedure – ESCP, 2007 року) та інші нормативні акти ЄС.

Як зазначається в юридичній літературі, найважливішим інструментом Європейського Союзу у сфері приватного міжнародного права є Регламент № 44/2001 про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень в цивільних і комерційних справах, загальновідомий як Регламент Брюссель I [8, с. 6], який замінив Брюссельську конвенцію від 27 вересня 1968 року. Регламент встановлює правила врегулювання юрисдикції судів у цивільних та комерційних справах. Згідно з положень цього Регламенту, постановлене в суді однієї з держав-членів ЄС судові рішення має визнаватися без спеціальних процедур, крім випадків оскарження такого визнання. Заява про визнання та виконання судового рішення суду іншої держави ЄС робиться після формальної процедури перевірки поданих документів. Документом також передбачено перелік підстав для невиконання такого судового рішення. Крім того, згідно з положеннями статті 1 Регламенту 44/2001 Ради він не застосовується до спорів щодо податків і зборів, митних та адміністративних справ; щодо статусу та провідіездатності фізичних осіб, майнових прав, що виникають зі шлюбних відносин, заповіту та спадкування; банкрутства, відновлення платоспроможності компаній та інших юридичних осіб; соціально-

чинства в ЄС включає в себе низку регламентів, наприклад, Регламент Європейського Парламенту та Ради № 1215/2012 від 12 грудня 2012 року щодо юрисдикції та визнання і виконання судових рішень з цивільних та комерційних питань; Регламент Ради № 4/2009 про юрисдикцію, застосуване право, визнання та виконання рішень та співпрацю з питань, пов'язаних з виконанням зобов'язань (2008 року); Регламент Європейського Парламенту та Ради № 861/2007, яким встановлюється Європейська процедура розгляду невеликих (до 2000 євро) позовних вимог (European Small Claims Procedure – ESCP, 2007 року) та інші нормативні акти ЄС.

Як зазначається в юридичній літературі, найважливішим інструментом Європейського Союзу у сфері приватного міжнародного права є Регламент № 44/2001 про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень в цивільних і комерційних справах, загальновідомий як Регламент Брюссель I [8, с. 6], який замінив Брюссельську конвенцію від 27 вересня 1968 року. Регламент встановлює правила врегулювання юрисдикції судів у цивільних та комерційних справах. Згідно з положень цього Регламенту, постановлене в суді однієї з держав-членів ЄС судові рішення має визнаватися без спеціальних процедур, крім випадків оскарження такого визнання. Заява про визнання та виконання судового рішення суду іншої держави ЄС робиться після формальної процедури перевірки поданих документів. Документом також передбачено перелік підстав для невиконання такого судового рішення. Крім того, згідно з положеннями статті 1 Регламенту 44/2001 Ради він не застосовується до спорів щодо податків і зборів, митних та адміністративних справ; щодо статусу та провідіездатності фізичних осіб, майнових прав, що виникають зі шлюбних відносин, заповіту та спадкування; банкрутства, відновлення платоспроможності компаній та інших юридичних осіб; соціально-

го захисту; арбітражу. Загальними положеннями Регламенту передбачено, що основною вимогою до осіб є постійне проживання в державі ЄС. У частині 2 Регламенту визначені правила спеціальної юрисдикції. Так, наприклад, справи про виконання договірних можуть розглядатися в суді держави місця виконання оспорюваного зобов'язання (щодо зобов'язань за договором поставки – відносно місця доставки товару; щодо зобов'язань за договором про надання послуг – відносно місця надання послуг).

Важливу роль у системі актів правового регулювання цивільного судочинства в ЄС відіграють рішення уповноважених інституцій ЄС, які стосуються окремих питань цивільного судочинства, або ж адресовані окремим державам чи юридичним особам, часто в розвиток та у зв'язку з виконанням установчих договорів, директив та регламентів.

Найінтенсивніше на систему правового регулювання цивільного судочинства в ЄС впливають правові стандарти Європейського Союзу, одним із напрямів діяльності якого є зближення національних законодавств у сфері спільного ринку, особливо щодо питань соціального, податкового, фінансового права [9]. Особливо активно такий вплив здійснюється у сфері приватного права (право контрактів, компаній, трудових відносин тощо) завдяки уніфікованим нормам міжнародних договорів.

Важливу роль у цих процесах відіграє і Суд Справедливості Європейського Союзу, який створює принципи права ЄС, що є однаковими для держав-учасниць. Як зазначає В. Комаров, можна сказати, що Суд ЄС сформував концепцію, за якою норми національного процесуального права не можуть ускладнювати застосування загального (інтеграційного) права [10, с. 292]. Так у межах Європейського Союзу відбувається цілеспрямована уніфікація, яка має прямий вплив на нормативно-

правову уніфікацію держав-учасниць [11, с. 41].

Наразі залишається досі не врегульованою ситуація співвідношення юрисдикцій Суду ЄС та Європейського суду з прав людини, оскільки ЄС поки що не приєднався Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Згідно з позицією самого Суду Справедливості ЄС, розроблений проект Угоди про приєднання ЄС до ЄКПЛ не узгоджується з правом ЄС [12]. Приєднання ЄС до ЄКПЛ вплине перш за все на юрисдикцію Суду ЄС, який у своїй практиці бере до уваги рішення ЄСПЛ. На думку Дж. Заккароні, проект угоди про приєднання ЄС до ЄКПЛ надає обом судам значні перекресні повноваження, а тому після приєднання вирішальне значення матиме налагодження судового діалогу та узгодженості у роботі судів [13, с. 46].

Відповідно до ст. 65 Договору про заснування Європейських співтовариств, Європейський Союз повинен будувати судову співпрацю по цивільним справам, які матимуть транскордонні наслідки, а така співпраця може полягати у впровадженні заходів зі зближення національних законодавств та правил держав-членів, в тому числі через усунення перепон для нормального функціонування судочинства шляхом гармонізації норм цивільного процесу країн-членів [14].

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що правове регулювання цивільного судочинства ЄС побудоване на імплементації міжнародних і європейських стандартів щодо цивільного судочинства. Систему правового регулювання цивільного судочинства в ЄС складають установчі договори (первинне законодавство) та директиви, регламенти, висновки, рішення (вторинне законодавство). Крім зазначеного до системи правового регулювання цивільного судочинства ЄС входять також акти м'якого права, які мають рекомендаційний характер, а також судо-

ва прецедентна практика. Зважаючи на особливості системи джерел права ЄС, зазначимо, що положення первинного законодавства є нормами прямої дії і підлягають виконанню усіма учасниками цивільного судочинства в ЄС. Водночас вторинне законодавство приймається на засадах, визначених в установчих договорах ЄС, та потребує імплементації в національне законодавство держав-членів ЄС. Тож директиви як акти правового регулювання цивільного судочинства в ЄС визначають кінцеву мету, бажаний результат, якого прагнуть країни ЄС, використовуючи інструментарій національного законодавства. В свою чергу регламенти у

сфері цивільного судочинства встановлюють конкретні правила та процедури, яким мають слідувати учасники цивільного судочинства в ЄС.

Аналіз основних актів правового регулювання цивільного судочинства в ЄС дозволяє зробити висновок про прагнення до гармонізації та узгодження судових процедур між державами-членами ЄС через встановлення відповідних транскордонних правил взаємодії судочинства в окремих державах ЄС з метою забезпечення ефективного доступу до правосуддя, спрощення судочинства, на засадах взаємного визнання, прийняття судових рішень, документів, доказів тощо.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. 40-42. – Ст.492.
4. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII // Голос України від 26.02.2015р., №35.
5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/23491.PDF>
6. Council Directive 2002/8/EC of 27 January 2003 to improve access to justice in cross-border disputes by establishing minimum common rules relating to legal aid for such disputes [Electronic resource] // European Parliament : [web-site]. – 2002. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32003L0008>
7. Ізарова І. О. Правова допомога в транскордонному цивільному процесі в Європейському Союзі / І. О. Ізарова // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12, № 1. – С. 53–60.
8. Stone, Peter. EU Private International Law. Second Edition. Edward Elgar Publishing Ltd. 2010. 562 p.
9. Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте / В. Комаров // Право України. – 2011. – № 9/10. – С. 279–303.
10. Бонтлаб В. В. Поняття та ознаки міжнародних стандартів цивільного судочинства в умовах сьогодення / В. В. Бонтлаб // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15bvvvus.pdf>.
11. Монастирський О. Європейська національна нормативно-правова уніфікація: теоретичні аспекти / О. Монастирський // Вісник Львівського університету : Серія

юридична. – Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. – Випуск 56. – С. 38–43.

12. *The Court of Justice delivers its opinion on the draft agreement on the accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and identifies problems with regard to its compatibility with EU law / Court of Justice of the European Union. – Press Release No 180/14, Luxemburg, 18 December, 2014. Opinion 2/13. – Access mode: <http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-12/cp140180en.pdf>*

13. *Заккароні Дж.* Вплив приєднання Європейського Союзу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на структуру судових органів в Європі / Дж. Заккароні // *Європейське право.* – 2013. – № 1-2. – С. 34–50

14. *Consolidated version of the Treaty establishing the European Community // Official Journal of European Communities.* – 24 Dec. – 2012. – P. 33–184.

Бонтлаб В. В. Наднаціональне правове регулювання цивільного судочинства у державах-членах ЄС: науково-правовий аспект

Стаття містить аналіз основних актів наднаціонального правового регулювання цивільного судочинства в державах Європейського Союзу. Наведено класифікацію та коротку характеристику окремих актів правового регулювання. Зроблено висновок про те, що правове регулювання цивільного судочинства ЄС побудоване на імплементації міжнародних і європейських стандартів цивільного судочинства.

Ключові слова: цивільне судочинство, законодавство Європейського Союзу, гармонізація цивільного судочинства.

Бонтлаб В. В. Наднациональное правовое регулирование гражданского судопроизводства в государствах-членах ЕС: научно-правовой аспект

Статья содержит анализ основных актов наднационального правового регулирования гражданского судопроизводства в государствах Европейского Союза. Приводится классификация, а также краткая характеристика отдельных актов правового регулирования гражданского судопроизводства. Сделан вывод о том, что правовое регулирование гражданского судопроизводства ЕС строится на имплементации международных и европейских стандартов гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, законодательство Европейского Союза, гармонизация гражданского судопроизводства.

Bontlab V. Supranational legal regulation of civil judicature in EU member states: scientific and legal aspect

The article contains analysis of main supranational regulatory acts in the field of civil judicature in member states of European Union. The classification as well as brief description of particular civil procedure regulatory acts is presented. It is concluded, the legal regulation of civil judicature in EU is build upon implementation of international and European standards of civil judicature.

Key words: civil judicature, legislature of European Union, harmonization of civil judicature.